

EÖTVÖS LORÁND TUDOMÁNYEGYETEM

Pedagógiai és Pszichológiai Kar

Neveléstudományi Doktori Iskola

Vezetője: Bábosik István DSc, egyetemi tanár

Andragógia Program

Vezetője: Pethő László PhD, habil., főiskolai tanár

Vincze Szilvia

A felsőoktatás és a munkaerőpiac inkongruenciája

Doktori (PhD) disszertáció tézisei

Témavezető:

Mátrai Zsuzsa DSc, egyetemi tanár

2010

I. Az értekezés témája, célkitűzései

Az utóbbi években sokszor és sokat olvashattunk a munkaerő-kínálat és a munkaerő-kereslet összhangjának hiányáról, a pályakezdők munkanélküliségéről, a felsőoktatás túlzott mennyiségű, illetve nem megfelelő összetételű diplomás-kibocsátásáról. Dolgozatunk a felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolatát elemezve ezeknek a tüneteknek ered nyomába három nagy téma köré szervezve mondanivalóját.

Az ember gazdaságban betöltött szerepe nem kétséges. Az azonban, hogy mi is ez a konkrét szerep, már kevésbé egyértelmű. Az emberi tudás és az oktatás szerepe közgazdaságtani perspektívából című fejezet azt hivatott feltérképezni, hogy a múltban és a jelenben hogyan is vélekedtek a szakemberek erről a szerepről. Ebből a célból az első fejezetbe építettük be és elemeztük azokat a közgazdaságtani, oktatásgazdaságtani elméleteket, a gazdaság fejlődésére vonatkozó megközelítéseket, amelyek érintették vagy már elemezték a tudás, az oktatás gazdasági szerepét.

Nem lehet teljes a képünk a felsőoktatás és a munkaerőpiac kapcsolatáról, ha nem ismerjük azokat a kutatási eredményeket, melyek a diplomások munkaerő-piaci helyzetét vizsgálták. Ezért az értekezés második, egyben legnagyobb fejezetében vizsgálati fókuszuk szerint a munkaadói (keresleti) és a munkavállalói (kínálati) oldalra rendezve tematizáltuk, elemeztük ezeket a kutatásokat.

Önálló empirikus vizsgálatunk egy konkrét felsőoktatási intézmény 1995-2005-ben nappali tagozaton végzett, első és jeles minősítésű diplomásait kereste meg. E célcsoport munkaerő-piaci helyzetét vizsgálta döntően az úgynevezett munkaerő-piaci illeszkedés értelmezési lehetőségeire fókuszálva.

II. Az alkalmazott kutatási módszerek

1. A szakirodalom feltárása

Munkánk első, az emberi tudásnak, az oktatásnak a gazdaság fejlődésében betöltött szerepét vizsgáló fejezetében a magyar nyelven fellelhető eredeti szakirodalmi forrásokat használtuk. Így többek között Smith, Webb, Vaizey, Minasian, Gustafson, Griliches, Harbison, Myers, Shaffer, Denison, Solow, Machlup, Becker,

Schultz, Tinbergen írásait dolgoztuk fel. A tárgyalás struktúrájának kialakításában azonban meghatározó jelentőségű volt Varga Júlia (1998) Oktatás-gazdaságtan és Polónyi István (2002) Az oktatás gazdaságtana című munkája.

A második fejezetben szintén a szakirodalomra támaszkodtunk, de itt már azokkal a kutatásokkal foglalkoztunk, melyek kifejezetten a diplomásokat vizsgálták munkaerő-piaci helyzetük szempontjából, vagy ezt résztémáik, adataik lehetővé tették. A több mint hatvan feldolgozott kutatás, tanulmány rendszerbe szervezéséhez két nagyobb struktúraképző tényező köré csoportosítottuk a kutatások leírását. Nevezetesen: a keresleti oldal és a kínálati oldal köré. Az előbbi a munkaadók igényeit, tapasztalatait, az utóbbi a diplomás munkavállalók jellemzőit igyekezett megragadni. A keresleti oldalt tekintve az információforrások szervezték csoportba a kutatásokat. Ilyen források voltak az álláshirdetések, valamint a munkáltatói és szakértői tapasztalatok. Az ezeken belüli szervezőelvet a kutatások közös témafókuszai szolgáltatták. A kínálati oldalt tekintve három nagyobb csoportot alkottunk a kutatásokból. Az első a diplomás kínálatot biztosító felsőoktatás-szerkezetet, a második a diplomás túlképzés feltételezett tüneteit, a harmadik pedig a felsőoktatásból kilépők munkaerő-piaci helyzetét, munkapiaci útját vizsgálta. Az ezeken belüli szervezőelvet ugyancsak a kutatások közös témafókuszai szolgáltatták. Mind a keresleti, mind pedig a kínálati oldalra sorolt kutatások esetében éltünk eredményeik összehasonlításai, valamint a kutatási beszámolóknak bár nem elemzett, de mégis közölt adatok másodelemzésének lehetőségével. Ahhoz azonban, hogy a saját vizsgálatunkhoz további elemzési szempontokat nyerjünk, valamint hogy az említett kutatások eredményeinek jelentőségét értékelni tudjunk, a leírásban elválasztott „keresleti” és „kínálati” szempontot össze is kapcsoltuk. Erre különösen azért volt szükség, mert a szakirodalom döntő része szerint a felsőoktatás külső hatékonysága nem más, mint a gazdaság, illetve a munkaadók igényeihez való egyoldalú illeszkedés. Különösen fontosnak tartottuk beépíteni munkánkba az ezt a nézetet differenciált megközelítésével meghaladó Psacharopoulos–Woodhall-féle külső hatékonyság-értelmezést. E szerint „az oktatás (az emberitőke-beruházások) külső hatékonyságát alapvetően kétféle kritérium alapján ítélni lehet meg. Egyrészt annak alapján, hogy

milyen mértékben állítják elő az oktatási intézmények a gazdaság zökkenőmentes működéséhez szükséges készségeket, tudást, illetve milyen mértékben képesek az oktatási rendszer különböző szintjeiről kikerülő *belépni a munkaerőpiacra* és ott *várakozásaiknak megfelelő munkát* [kiemelés tőlem, V. Sz.] és keresetet találni (foglalkoztatás, munkanélküliség, keresetek); másrészt pedig annak alapján, hogy hogyan viszonyulnak az oktatás társadalmi költségei a (döntően az oktatásból kilépők megnövekedett termelékenységében megtestesülő) gazdasági hozamokhoz, azaz milyen az oktatás társadalmi hozadéki rátája, megtérülése.” (Semjén, 2005) Saját felsőoktatás és munkaerőpiac „*illeszkedése*”-fogalmunk kialakításához az értelmezés első kritériumának három elemét használtuk fel. Ezek segítségével rendeztük a kutatások elemzési szempontjait és változóit, majd tekintettük át ismét a kutatási eredményeket.

2. Önálló empirikus kutatás

2. 1. A megkérdezettek és a válaszadók köre

A megkérdezettek körét a Berzsenyi Dániel Főiskolán 1995-2005-ben végzett, jeles minősítésű, első diplomájukat nappali tagozaton szerző 745 fő képezte. Őket az utolsó ismert lakcímen 2007-ben postán, illetve az Interneten továbbított kérdőívvel kerestük meg.

A kiválasztottak évenkénti megoszlása és az összes nappali tagozaton első alapképzésben végzettekhez viszonyított aránya nem egyenletes. Az alapvetően kétszakos rendszerben történő tanulás és az intézményünkben a vizsgálati időszakban szabad szakpárosítási lehetőség miatt a populáció tagjainak szak szerinti megoszlása rendkívül szóró képet mutatott. Huszonöt feletti létszámmal csak az olasz nyelv tanári (74 fő), a testnevelés (57 fő), a művelődésszervező (38 fő), a német nyelv és irodalom (31 fő), az angol nyelv tanári (30 fő), az ének-zene-karvezetés (29 fő), a magyar nyelv és irodalom (27) és a rajz (26 fő) szak/szakupár képviseltette magát. Jeles diplomásaink megyék szerinti megoszlását tekintve megállapítható, hogy minden vizsgát évben a legnagyobb arányban Vas megyéből érkeztek főiskolánkra. Számuk szerint

kiemelkedő volt még Veszprém, Zala és Győr-Sopron-Moson megye. A nemek megoszlását tekintve a vizsgáltak csaknem egyötödét alkották a férfiak.

A megkeresésünkre 235 fő reagált. Közülük 14 válaszadó került kizárásra azért, mert a vizsgálati populáció nem minden kiválasztási szempontjának felelt meg. Így a válaszadási arány körülbelül 30 %-os volt. A diplomaszerezés éve szerinti válaszadási arány ingadozott (23-36 %). A megkérdezettek és a válaszadók körének végzés éve szerinti megoszlásában három százalékpontonál nem volt nagyobb eltérés. A szakszerkezetet tekintve a mintában a legtöbb jelest adó szakokból tíz feletti elemszámmal csak a testnevelés (13 fő), az olasz nyelvtanári (12 fő) és a német nyelv és irodalom (11 fő) jelent meg. A megkérdezéskori lakcímet tekintve – a megkérdezettek köréhez hasonlóan, de nem egyező aránnyal –, megállapítható Vas megye átlag feletti képviselője. A korábban említett sorrendtől eltérően a második legtöbb válaszadó Győr-Moson-Sopron megyéből, Budapestről, Zala, illetve Veszprém megyéből került ki. Válaszadó jeleseink nemek szerinti megoszlása – a férfiak javára – egy-egy százalékponttal tért el a megkérdezettek vonatkozó arányától.

2. 2. A vizsgálati eszköz

Az önkéntességet és anonimitást biztosító kérdőív 43 kérdése öt téma köré szerveződött. Az első csoportba a háttérkérdések, a másodikba a főiskolai és egyéb tanulmányokat, a harmadikba a főiskola előtti és közbeni munkatapasztalatokat, a negyedikbe az álláskeresés sajátosságait, az ötödikbe a főiskolai tanulmányokat követő munkatapasztalatokat vizsgáló kérdések sorolhatók. A kérdőív első változatával tízfős próbalekérdezést végeztünk, melyet az eszköz korrekciója követett. A 43 kérdésre adott válaszok két kivételtől eltekintve értékelhetőnek, elemezhetőnek bizonyultak.

A vizsgálati eszköznek van két sajátos vonása. Az egyik az, hogy elkészítéséhez felhasználtunk néhány, a szakirodalomból megismert kutatási eszközben alkalmazott kérdést. Ez a vizsgálati időszakok, a megkérdezettek eltérése miatt teljes mértékben nem, de részben lehetővé tette a más kutatások eredményeivel történő ütköztetést. A másik egyedi vonás azoknak a nyílt kérdéseknek a sora, amelyek a főiskolai

tanulmányok során szerzett tapasztalatok munkában, illetve a válaszadó életében való hasznosíthatóságára vonatkoztak. Ezek árnyaltabbá tették a felsőoktatási tanulmányok és a tanulmányok alatt szerzett tapasztalatok munkaerő-piaci illeszkedésének értelmezését.

2. 3. A kutatási eredmények ismertetésének módja

Mintánk alacsony elemszáma, a diplomaszerezés évének, a végzettek szakjának rendkívül heterogén volta miatt vizsgálatunk módszertani szempontból kvalitatív kutatásnak tekinthető. Így a kutatási eredmények általánosíthatósága alapvetően mélységükben és nem szélességükben rejlik. A zárt kérdésekre adott válaszokat számszerűsítettük, a nyílt kérdésekre kapott válaszok számán kívül azonban itt nem adtunk meg számszerű adatokat, hanem a tipikus, az érdekesnek, az átlagtól eltérőnek ítélteteket mutattuk be.

Az adateleírásnál és az adatelemzésnél felbontottuk az idő fogalmát. Az adatfelvétel idejét fedő jelenből indultunk ki, majd egyfajta regresszív megközelítésben azt vizsgáltuk, milyen úton jutottak el a válaszadók idáig. Végül zárt és nyílt kérdések segítségével azt is körvonalaztuk, hogy a jövőben milyen utat szándékoznak járni, illetve milyen egzisztenciális jövőt képzelnek el maguknak.

III. A kutatás eredményei

A Felsőoktatás és a munkaerőpiac inkongruenciája című kutatásunk legfőbb eredményeit fejezetenkénti bontásban közöljük.

1. Az emberi tudás és az oktatás szerepe közgazdaságtani perspektívából

A közgazdaságtani, illetve az oktatásgazdaságtani szakirodalomból kiemeltük és fókuszuk szerint csoportba rendeztük azokat az elméleteket, amelyek impliciten vagy expliciten kapcsolatba hozták a gazdaságot a tudással/intézményes oktatással. Ezek közül a legfontosabbak a konjunktúraelmélet (ciklikus gazdasági fejlődés, a fejlődés

mozgatórugói), a növekedésméletek (a fizikai tőke, az oktatás szerepe a gazdaság növekedésében), az emberi tőke-elmélet (az oktatás beruházás), a munkaerő-szükségleten alapuló elmélet (a gazdaság munkaerő-szükségletének előállítás) és a szűrő-elmélet (munkaerő-szelekció).

A konjunktúraelmélet szerint a gazdaság fejlődése ciklikus mozgást mutat (Kondratyev). A bemutatott elméletek e mozgás hátterében pedig olyan mozgatórugókat feltételeznek, mint például a munkaerő-állomány nagyságának változása (Kuznets) vagy az úgynevezett bázisinnovációk (Schumpeter). A konjunktúraelméleti bázisra épülő kutatások többek között arra a megállapításra jutottak, hogy a konjunkturális ciklusok a technológiai ciklusoknak megfelelően alakulnak, lerövidülnek, illetve velük összemosódnak. (Gál–Moldicz–Novák, 2004) Ezekben a folyamatokban az emberi tudás, az innováció (Schumpeter) nyilvánvalóan nem kis szerepet játszik. Ezen a gondolatmeneten haladva is eljuthatunk az ún. emberi tőke-elmülethez (Schultz, Becker), amely az embert erőforrásnak, tőkének, a gazdasági növekedés magyarázatából korábban hiányzó ún. harmadik- vagy maradéktényezőnek (reziduumnak) tekinti. Az embertőke-elmélet témánk szempontjából azért különösen jelentős, mert a fizikai tőke szerepére alapozott gazdasági növekedésméletekbe egy olyan szempontot visz be, amely a gazdaság fejlődésében az oktatásba való beruházásnak tulajdonítja a kulcsszerepet. A munkaerő-szükségleten alapuló elmélet (Parnes, Bombach, Harris, Tinbergen) szerint a gazdasági növekedés adott szintjéhez adott iskolázottság- és szakmaszerkezetű szükséglet tartozik. A gazdaság fejlődése akkor optimális, ha az oktatási rendszer olyan szintű és szak-szerkezetű képzettséggel rendelkező végzeteket bocsát ki, akik azután a gazdaság munkahelyi struktúrájában a leghatékonyabban foglalkoztathatók (Holló, Mándi, Polónyi). A szűrő-elmélet képviselői (Arrow, Boylan) szerint az oktatás nem járul hozzá a termelékenység növekedéséhez, hanem csupán ingyenes információkat közvetít a munkaadóknak a munkavállalók potenciális termelékenységéről. Azaz az egyes iskolai végzettségek lehetőséget kínálnak a foglalkoztatóknak a korábbi tapasztalataikra építve a termelékenyebb munkatársak kiválasztására. Az elmélet két változata azonosítható. Az egyik alapján az oktatási rendszer szűri a munkaerőt. Ha ez a szűrés hatékonyan működik, akkor növekedhet a gazdasági kibocsátás. (Ld. pl. Arrow) A másik változat

szerint az oktatás allokája a munkaerőt, s nem feltétlen van hatással a gazdaság kibocsátására. (Ld. pl. Boylan)

2. Diplomások a munkaerőpiacon

Kutatási eredmények tekintjük a diplomások munkaerő-piaci helyzetével foglalkozó több mint hatvan kutatás szakirodalmának összegyűjtését, a feldolgozásuk során körvonalazódó fő fókuszok szerinti rendszerezésüket (keresleti, kínálati oldal). A vizsgált részművek többsége, mint amilyen például a vállalati szféra diplomás pályakezdő igénye vagy a diplomások rövid időszakot átfogó munkaerő-piaci életútja, a szakirodalomban csak relatíve lefedett, nem elégségesen ugyan, de azért kutatott terület. Ezzel szemben az egyéni sajátosságoknak a vizsgálata, például a diplomás megelégedettsége, munkaerő-piaci, illetve munkaköri illeszkedési szándéka, amelyek nyilvánvalóan befolyásolják a gazdasági aktivitását, a termelékenységét, szinte fehér folt a kutatások tematikájában. A kutatási eredményeknek a felsőoktatás és a munkaerőpiac illeszkedése szempontjából történő összevetése csak szoros korlátok között lehetséges az eltérő vizsgálati időszakok, vizsgálati minták, megközelítések miatt. Azaz hiányoznak a nagy időszakot átfogó, egységes megközelítésre, kutatási módszertanra, összevethető populációkra épülő vizsgálatok. Mindezekkel a metodológiai nehézségekkel együtt érdemes volt a kutatások adatait újból elemezni, mert számos olyan megközelítéssel, vizsgálati szemponttal találkoztunk, amelyek segítették önálló kutatásunk vizsgálati eszközének elkészítését, illetve kutatásunk eredményeinek értékelését.

A kutatások adatainak és következtetéseinek másodelemzésével szétválasztottuk, majd az illeszkedés/kongruencia szempontjából összekapcsoltuk a munkaerőpiac diplomás keresleti, illetve kínálati oldalára fókuszáló eredményeket. Ezen gondolatmenetünk alapján a keresleti, ezt követően a kínálati oldal, majd pedig az összekapcsolásuk eredményeit ismertetjük.

2. 1. A keresleti oldal (álláshirdetés-elemzések, munkaadói és szakértői tapasztalatok) főbb vizsgálati eredményei

Nem minden betöltetlen álláshely jelenik meg nyomtatott vagy elektronikus hirdetések formájában. Vannak olyanok, amelyeket egyáltalán nem, vagy csak munkaerő-közvetítőknél, munkaügyi központokban, állásbörzéken tesznek nyilvánossá. Így a diplomás munkaerő-keresletről az álláshirdetés-elemzések csak részleges leírást adhatnak. Az áttekintett diplomásokat megcélzó magyar álláshirdetés-elemzések 2001-2008-ban készültek. Lényeges, hogy az általuk áttekintett hirdetésekben felülreprezentált a hirdetőik telephelyét tekintve Budapest, a munkahely-kínálat szempontjából a központi régió, valamint a tulajdonformát nézve a multinacionális vállalatok hirdetéseinek aránya.

A pályakezdő diplomásokra vonatkozó munkaadói tapasztalatokat feltáró, ugyancsak 2001-2008-as magyar vizsgálatok nem fedik le a munkaadók horizontját, ugyanis döntő többségük a versenyszféra megkérdezésére épült. A szakértői vélemények vizsgálata többségében ugyancsak speciális csoportot vett célba: humán erőforrás tanácsadókat, személyügyi részlegvezetőket, karrier-tanácsadókat, munkaerő-közvetítőket stb. Ezek a munkaerőpiacnak egy speciális szegmensét képviselik azért, mert a vállalatok csak bizonyos foglalkozási területeken veszik igénybe szolgáltatásaikat. Így tehát a megkérdezettek nem reprezentálják a teljes munkaadói és szakértői kört.

- Az álláshirdetések nem elhanyagolható százalékában az az implicit munkaadói „igény” fogalmazódik meg, hogy „Mindegy milyen, csak diplomája legyen!”, vagyis nem kötik a meghirdetett munkakört a diploma szintjéhez vagy szakirányú végzettséghez.
- Az álláshirdetés-elemzések, a munkaadói és szakértői megkérdezések összevetése rámutatott arra, hogy a 2000-es évtizedben nagyobb kereslet mutatkozik a gazdasági és műszaki végzettségűek iránt.
- A szakterületenkénti kereslet azonban függ a meghirdetés helyétől és a hirdető földrajzi elhelyezkedésétől. (Pl. A nyugat-magyarországi régió megyei lapjainak

2000-2001-es vizsgálata szerint a legkeresettebbek a tanárok voltak, ugyanekkor a HVG régiós hirdetései között a villamosmérnökök. (Hazatérés, 2001) 2005-2006-os HVG hirdetés-vizsgálat szerint a fővárosunkba pénzügyi, gazdálkodási, a megyeszékhelyekre oktatási, a kisebb településekre pedig leginkább jogi végzettségűeket kerestek. (Híves, 2006))

- Az elemzések azt tükrözik, hogy az alkalmazás szempontjából a diplomán kívül a legfontosabbak: az idegennyelv-ismeret, a számítástechnikai kompetenciák és a munkatapasztalattal kapcsolatos referenciák.
- Minél nagyobb egy vállalat, annál inkább hajlandó pályakezdő alkalmazására, de számára is az az ideális, ha az új munkaerő fiatal, de már nem pályakezdő.
- A munkaerő-közvetítők tapasztalata szerint sok esetben csupán kényszerből alkalmaznak a cégek pályakezdő diplomásokat. Magyarországon a vállalatok pályakezdő diplomásokkal való átlagos megelégedettsége negatívabb, mint a fejlett nyugati államokban.
- A munkáltatók kompromisszumkészsége a béralkut illetően vegyes megítélésű. Egyesek szerint, ha az adott munkaposzt szempontjából kicsi a szakember-kínálat, akkor elsősorban vidéken és a vezetői pozíciók esetében hajlandóak magasabb bért fizetni. Mások szerint viszont a munkaadók nem kötnek kompromisszumot, inkább kivárlják a megfelelő jelentkezőt, átszervezik a munkastruktúrát, felosztják a vállalaton belül a betöltetlen munkakörhöz kapcsolódó feladatokat.
- A kis presztízsű foglalkozásokban (pl. turisztikai munkatársak, ügyintézők, asszisztensek) a pályakezdők keresete stabilabb, mint a magasabb presztízsű foglalkozásokban (pl. villamos-, vegyész-, gépészmérnök).
- Az inkongruencia azt jelenti, hogy a munkavállalót nem a szakterületének és nem a végzettségi szintjének megfelelően foglalkoztatják. Az inkongruens foglalkoztatás inkább jellemző a versenyszférára, mint a köz- és non profit szférára. A versenyszférán belül pedig különösen a nagyvállalatokra igaz ez. Az inkongruensen foglalkoztatottak között jelentős számban található pedagógus végzettségűek. A legnagyobb arányú kongruens foglalkoztatás a műszaki, a jogi-államigazgatási és az egészségügyi végzettségűeknél tapasztalható.

- A vállalati méretkategóriát tekintve a nagyobb, tulajdonforma szerint a többségi vagy teljes mértékben külföldi tulajdonban, területileg a közép-magyarországi régióban levő cégeknek van a legjelentősebb, főként továbbképzési és kevésbé átképzési igénye, amely a szakmai ismeretek és az idegennyelv-tudás fejlesztésére irányul.
- A munkáltatóknak és a felsőoktatási intézményeknek esetleges és egyenetlen a kapcsolata. Kiepült együttműködéssel elsősorban a műszaki, másodsorban a gazdasági szakterülettel rendelkező intézmények rendelkeznek.

2. 2. A kínálati oldal (diplomások sajátosságainak) főbb vizsgálati eredményei

A kínálati oldalra sorolt kutatásokat három nagy témakörbe rendeztük. Elsőként azokat tekintettük át, amelyek a diplomások kínálatát meghatározó felsőoktatási képzés-szerkezetet, másodikként a diplomás túlképzéssel kapcsolatos félelmeket, harmadikként a friss diplomások munkaerő-piaci helyzetét vizsgálták.

- A magyar felsőoktatás képzés-szerkezetének örökölt sajátossága a pedagógus, a mezőgazdasági és a műszaki képzés felül-, az egészségügyi képzés alulreprezentáltsága és a hosszabb képzési idejű szintek túlsúlya. Felsőoktatási részvételünk elmarad a nemzetközi átlagtól, de meghaladja a gazdasági fejlettségi szintünknek megfelelő mértéket.
- A diplomás túlképzéssel kapcsolatos félelmek a következőkben foglalhatók össze: a munkanélküli diplomások számának növekedése, a pályakezdő diplomások elhelyezkedésének nehezebbé válása, a felsőfokú végzettség bérhozámanak csökkenése, a megszerzett végzettségnél alacsonyabbat igénylő állások betöltése, az alacsonyabb iskolai végzettségűekre gyakorolt kizorító hatás, a felsőoktatási intézményekben a munkanélküliség elől menekülő jelentkezők számának növekedése.
- A gyakorlatban a magasabb iskolázottság nagyobb foglalkoztatási eséllyel jár együtt. Az alacsonyabb iskolai végzettségekhez képest a diploma relatív

foglalkoztatási, illetve munkanélküliséggel szembeni „védettségi” előnye azonban az utóbbi időben fokozatosan csökken.

- A pályakezdők munkaerőpiachoz történő integrálódása az idő teltével erőteljesebbé válik: a foglalkoztatottság aránya emelkedik, a munkanélküliség, nappali tagozaton történő továbbtanulás, a háztartásbeliség háttérbe szorul.
- A munkaszerződés jellegét tekintve nő a határozatlan idejű munkaszerződések aránya, de a pályakezdő évek alatt a munkavállalók sűrűn váltanak munkahelyet.
- A pályakezdő diplomások bérhozamát illetően inkább a keresetek emelkedése, semmint azok csökkenése figyelhető meg.
- A pályakezdő évek során növekszik a munkavállalók kongruens, azaz szakterületüknek és végzettségi szintjüknek megfelelő foglalkoztatása. A legkedvezőbb illeszkedési arányokat az egészség- és a bölcsészettudományi, a legkedvezőtlenebbet az agrártudományi terület mutatja.
- A fiatal diplomások nagy arányban folytatnak további, elsősorban felsőfokú tanulmányokat. Ezek vállalását nem befolyásolja munkaerő-piaci státusuk, azaz nem a munkanélküli státusba kerülés veszélye ösztönözi őket újabb felsőfokú tanulmányok folytatására. A továbbtanulási szándékot a munkakör és az első végzettség egymásnak való megfelelésége sem befolyásolja. Ugyanakkor a nők, a természet-, a bölcsészettudomány és az agrár területen diplomát szereztek, valamint az alacsony keresettel rendelkezők nagyobb valószínűséggel folytatnak további tanulmányokat.
- Munkahelyi képzésben legnagyobb arányban a külföldi tulajdonú vállalatoknál dolgozó diplomások vettek részt. A képzések a versenyszférában jellemzően nyelvi, kereskedelmi, közgazdasági és számítástechnikai; az állami szektorban pedagógiai, nyelvi, jogi-igazgatási és számítástechnikai képzések.

2. 3. A keresleti és a kínálati oldal összekapcsolásának eredményei

A fentiekből levezethető a keresleti és a kínálati oldalra rendezett kutatások közös tématerülete: a diplomások iránti kereslet, a pályakezdők bére, az átmenet a tanulmányokból a munka világába, a diplomát meghaladó egyéb munkaadói elvárások,

a pályakezdő diplomások munkaköri illeszkedése és a diplomák utáni képzések. Ha a felsőoktatás és a munkaerőpiac illeszkedése alatt nem a keresleti és a kínálati oldal egybevágó eredményeit, hanem a hatékonysági definícióinkban megfogalmazott három szempont (a gazdaság igényelte tudás előállítás, a felsőoktatásból kilépők munkaerőpiaci integrációja, a diplomások munkaerő-piaci megelégedettsége) érvényesülését értjük, másként a Psacharopoulos–Woodhall-féle külső hatékonyság szűkített értelmezése maga az illeszkedési problematika, akkor arra a kérdésre, hogy az áttekintett kutatások alapján kongruens-e a felsőoktatás és a munkaerőpiac, az a válaszunk, hogy nem. Az inkongruencia főbb okai az alábbiak:

- A rendszerváltás előtti munkaerőpiacra vezető strukturált, kiszámítható utak eltűntek. A kereslet és a kínálat kategóriarendszere eltérő: az előbbi foglalkozásokban, munkakörökben, az utóbbi képzettségekben gondolkodik, s csupán a foglalkozások egy csoportjára igaz az, hogy hozzájuk egy meghatározott képzettség szükséges.
- A felsőoktatás, a potenciális munkavállalók, a munkaadók mindegyike saját döntési autonómiával rendelkezik kulcsfontosságú területeket illetően (pl. képzés-szerkezet meghatározása; továbbtanulás, szakválasztás, felsőfokú végzettségnek megfelelő elhelyezkedés; bér, munkaerő-kiválasztási szempontok meghatározása), a gazdaság igényelte tudás előállítás szempontjából felsőoktatásunk és a munkaerőpiac eltérő működésű.
- A felsőoktatásból kilépők munkaerő-piaci integrációja a pályakezdő évek során erősödik. Hogy ebben a folyamatban mi a szerepe maguknak a felsőoktatási intézményeknek, azt – a németekkel szemben – az áttekintett magyar kutatások nem vizsgálták.
- A diplomások munkaerő-piaci megelégedettsége, s ebben a felsőoktatás befolyása szintén ismeretlen, miután ez a legkevésbé megfigyelt terület a magyar vizsgálatokban.

Az áttekintett kutatások, vizsgálati szempontjaik és változóik ugyan közelebb vittek a felsőoktatás–munkaerőpiac illeszkedése kérdésének értelmezéséhez, de az még mindig túl általános. Nem tisztáztak olyan alapkérdéseket, mint például kinek a

szempontjából, milyen időintervallumban, vagy egyáltalán mi is az oktatás/felsőoktatás, illetve illeszkedésének szerepe a gazdaság fejlődésében stb. Bár viszonylag kidolgozottak a vizsgálati szintek (felsőoktatás-gazdaság, diplomások-munkaerőpiac, diplomás munkavállalók-munkaadók), a szintek kapcsolódásának szemléleti iránya meglehetősen egyirányú (felsőoktatás gazdasághoz, diplomások munkaerőpiachoz, munkakörhöz illesztése). Ugyanakkor nem elég hangsúlyos a differenciáló tényezőknek (regionális különbségeknek, munkaadók eltérő sajátosságainak (pl. piaci, nem piaci munkaszervezet), diplomák szakterületének, szintjének, nemeknek, felsőoktatási intézményeknek) a figyelembevétele. Az olyan jelenségek, mint a végzettség és a munkakör inkongruenciája, a diplomás munkanélküliség, (iskolai végzettségtől függetlenül) a tanulásból a munka világába való átmenetnek a változása, más országokban is megfigyelhetők. Azaz olyan komplex jelenség-együttesről van szó, ami nem tulajdonítható pusztán a felsőoktatásunk következményének. Sokkal inkább globalizációs jelenségekről beszélhetünk.

3. Jeles diplomások a munkaerőpiacon – az illeszkedés további értelmezési lehetőségei

A jeles diplomások vizsgálata egyrészt a munkaerő-piaci helyzetük megismerését, másrészt a német szakirodalomban megismert munkaköri illeszkedés-értelmezés kipróbálását, harmadrészt az illeszkedés további értelmezési és vizsgálati lehetőségét hivatott szolgálni.

3. 1. Jeles diplomásaink munkaerő-piaci helyzete

- A vizsgáltak több mint fele nem diplomás családból származik. Ez a főiskolai diplomával rendelkezőket, illetve a pedagógusként foglalkoztatottakat tekintve más kutatások alapján is tipikusnak mondható.
- Jeleseink jelentős része előzetes munkatapasztalattal lépett tanulmányai után a munkaerőpiacra. Többségük még főiskolai hallgatóként is folytatott valamiféle keresőtevékenységet (pl. újságkihordás, hostess munka, korrepetálás, gépelés).

Viszont csak elenyésző számban fordultak elő olyan tevékenységek, amelyek kötődtek a hallgató szakjához.

- Jeleseink kb. kétharmada tanulmányai befejezésekor a végzettségének megfelelő munkaterületen szeretett volna elhelyezkedni. Elenyésző kivétellel fél éven, jellemzően egy hónapon belül, átlagosan hat munkaadó megkeresése után álltak munkába. Az első munkaadók domináns kiválasztási szempontjai a szakterület, a karakterjegyek, a személyes kapcsolatok és az ajánlások voltak.
- Jelentős volt jeleseink első diplomaszerezést követő képzésvállalási aktivitása. Döntő többségük részt vett valamilyen formális, illetve non-formális képzésben, melyek között az egyetemi tanulmányok nagy súllyal szerepeltek.
- A foglalkoztatottak csaknem egyharmada állásváltoztatást tervezett, elsősorban egzisztenciális és presztízs okokból.
- A szakmai közéletben közismert a magyar fiatalok alacsony mobilitási hajlandósága. A tanulmányok befejezését követően az álláskeresők többsége ragaszkodott egy meghatározott magyarországi régióhoz. Ugyanakkor, ha a munkahely igényelné, akkor nagy részük hajlandó lenne más régióba, megyébe költözni. Ennél viszont lényegesen kevesebben vállalkoznának országunk elhagyására. A földrajzi mobilitást vállalók esetében kimutatható Pest megye, illetve a főváros felé mutató mozgás dominanciája.

3. 2. Jeles diplomásaink munkaköri illeszkedése

- Jeles diplomásaink kb. kétharmada tartotta jól vagy teljes mértékben használhatónak munkájában azt, amit a választott szakon tanult. Ezt jelentős mértékben még azok is állították, akik nem a szakterületüknek, illetve nem a végzettségi szintjüknek megfelelően helyezkedtek el.
- A végzettek fele szakterületileg kongruensen foglalkoztatottnak tekinthető. Ugyanakkor a válaszok alapján kirajzolódott, hogy vannak olyan munkaterületek (pl. közigazgatás), ahol a pedagógus diploma léte a döntő, s nem maga a szak.
- A vizsgáltak több mint fele esetében a munkakör betöltéséhez főiskolai végzettségre volt szükség, negyedüknél magasabb iskolai végzettségre, és

viszonylag csak kevesen töltöttek be olyan munkakört, amelyhez nem kellett volna diploma.

3. 3. Az illeszkedés további értelmezési és vizsgálati lehetőségei

- Ha a felsőoktatási tanulmányok elsődlegesen a transzferálható elemek kialakítását veszik célba, rontják a meghatározott felkészültséggel betölthető, egyértelmű és rugalmatlan követelményeket meghatározó munkakörökhöz való illeszkedést, viszont támogatják a tevékenység jellegére vonatkozóan szigorú, a szakismereti kört, a fő profilt nem meghatározó követelményeket állító, valamint a laza képzettségi szint és szakirányú meghatározottságú munkakörökhöz illeszkedést, illetve az ezekhez való hozzáférést. A tanulmányok során szerzett tudás, tapasztalatok munkához való illeszkedése értékelésének két, egymást nem feltétlenül kizáró, de nem is feltétlenül ellentmondásmentes szempontja rajzolódott ki az érdekesnek tekintett válaszokból. Az egyik a betöltött munkakörhöz illeszkedés, tehát a munkaadói, a másik a munkaerő-piaci illeszkedés, azaz egy tágabb társadalmi-gazdasági szempont. A felsőoktatás külső hatékonysága szempontjából cseppet sem elhanyagolható a két megközelítés elméleti megkülönböztetése.
- A leginkább hasznosítható tudás, tapasztalat forrásának vizsgálata rávilágított arra, hogy nem csak a szakmai tartalmak konkrét elsajátítása, hanem a felsőoktatási miliőhöz kapcsolódó életmód, életvitel is kialakít olyan tudás/személyiségelemeket, amelyek hasznosíthatóak szűkebben: a munkakörökben, tágabban: a munkaerőpiacon. Ezért, s mert a munkaadói kiválasztásban mind fontosabbnak mutatkozik a jelentkező személyisége, szükséges lenne a felsőoktatás szervezeti keretei között végbemenő szocializációs folyamatoknak és az intézmények ethosának a vizsgálata.
- A tanulmányok során szerzett tudáselemek, tapasztalatok pusztán munkakör szempontú vizsgálata nem elégséges, azaz a gazdaság igényelte, felsőoktatásban előállított tudás megítélése nem korlátozódhat rövid távú és parciális szempontokra.

Azonban a munkakörökön kívüli területeket a legnehezebb megragadni és kvantifikálni.

- A tudás, tapasztalatok élethez, munkaerőpiachoz való illeszkedésének kérdése ki kell, hogy egészüljön az idő dimenzióval is, amivel az illeszkedés időbeli változását írhatjuk le. Szerepe lényeges, mert a diplomások munkaerő-piaci integrációs folyamatával foglalkozó vizsgálatok egybehangzó megállapításai szerint különösen a pályakezdő években gyakoriak azok a változások, amelyek a munkaerő-piaci státushoz, a munkahelyhez, a munkaköri illeszkedéshez kapcsolódnak.

Végül is arra a kérdésre, hogy kongruens-e a felsőoktatás és a munkaerőpiac, azért nem lehet egyértelműen válaszolni, mert a foglalkozások egy része valóban specifikációt igényel, többségük azonban inkább konvertálható tudást, sokféle és sokrétű kompetenciát. Lehet, hogy ez a szolgáltató szféra térnyerésével van összefüggésben?

Hivatkozások

„Hazatérés–a Nyugat-Dunántúli régió emberkincsének megtartásáért“ c. cselekvési terv és modellprogram I. kötet. Helyzetelemzés. [online] Nyugat-Dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség, Sopron, 2001. november. [2005. 02. 23.] http://www.westpa.hu/cgi-bin/rhti/dokutar/dokulist_guest.cgi?mode=1&parentid=45&nyelv=

Gál Péter–Moldicz Csaba–Novák Tamás (2004): Gazdasági ciklusok és gazdaságpolitika a 21. század elején. Fejlesztés és Finanszírozás, 4. sz. 13-26. p.

Híves Tamás (2006): Munkaadói elvárások megjelenése az álláshirdetésekből. [online] In Berde Éva–Czenky Klára–Györgyi Zoltán et al.: Diplomával a munkaerőpiacon. Felsőoktatási Kutatóintézet, Budapest, 73-87. p. [2006. 12. 12.] www.hier.iif.hu/hu/letoltes.php?fid=kutatasok/185

Polónyi István (2002): Az oktatás gazdaságtana. Osiris Kiadó, Budapest.

Semjén András (2005): Az oktatási rendszer külső hatékonysága: a gazdaság és a munkaerőpiac elvárásai. [online] In Hermann Zoltán (szerk.): Hatékonysági

problémák a közoktatásban. Országos Közoktatási Intézet, Budapest. [2006. 11. 21.]
<http://www.oki.hu/oldal.php?tipus=cikk&kod=Hatekonysagiproblemak-Semjen-Oktatasi>

Varga Júlia (1998): Oktatás-gazdaságtan. Közgazdasági Szemle Alapítvány, Budapest.

A szerző témához kapcsolódó publikációi

Vincze Szilvia (társszerző: Thész Gábor): A BDTF-n 1998-ban végzett hallgatók nyomon követése. Kilátó, BDTF, 1998.

Vincze Szilvia: Követéses vizsgálatok a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskolán. Kilátó, BDTF, 1999.

Vincze Szilvia: Hazatérés a diákok szemszögéből – egy interjúsorozat eredményei. In: „Hazatérés - A Nyugat-dunántúli Régió emberkincsének megtartásáért” c. cselekvési terv és modellprogram. I. kötet Helyzetelemzés. Nyugat-dunántúli Regionális Fejlesztési Ügynökség, 2002. 82-98. http://www.westpa.hu/cgi-bin/rhti/dokutar/dokulist_guest.cgi?mode=1&parentid=45&nyelv=en

Vincze Szilvia: Diplomások munkaerőpiaci kereslete. Iskolakultúra, 2009/3-4.

Vincze Szilvia: A diplomás túlképzés megnyilvánulásai. Új Pedagógiai Szemle, 2009/8-9.

Vincze Szilvia (társszerző: Kispálné Horváth Mária): Végzős középiskolások továbbtanulással kapcsolatos motivációi, döntései és az azokat befolyásoló tényezők. Új Pedagógiai Szemle, 2009/12.

Vincze Szilvia (társszerző: Kispálné Horváth Mária): Végzős középiskolások felsőoktatással kapcsolatos tájékozottsága és tervei. Új Pedagógiai Szemle, 2010. (Megjelenés alatt)